

СТАЛИЙ РОЗВИТОК СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ РЕГІОНУ: БАЗОВІ КАТЕГОРІЇ, ПРИНЦИПИ, ПІДХОДИ

Досліджені теоретико-методологічні основи сталого розвитку соціально-економічних системах, виявлено проблеми, що вимагають наукового забезпечення. Розкрито й уточнено поняття "стійкість" і "сталий розвиток" соціально-економічних систем. Визначено сутність і специфіку стійкості регіональної соціально-економічної системи, теоретико-методологічні засади економічного зростання в умовах інноваційної економіки. Здійснено порівняльну характеристику стійкого та нестійкого розвитку соціально-економічної системи регіону

Ключові слова. Стійкість, сталий розвиток, регіон, соціально-економічна система, природний капітал.

Постановка проблеми. Створювані тенденції в економіці країни знову актуалізують проблему таргетування темпів сталого соціально орієнтованого розвитку. При цьому пошук траєкторії сталого розвитку в умовах просторової неоднорідності економіки України при сильнішому диференційованому впливі глобалізації на різні частини національного простору вимагає відмови від дослідження України, як монооб'єкта сталого розвитку, переходу до вивчення регіональних систем суспільно-економічних відносин, виявленню сукупності безперервних відтворювальних процесів, що протікають на території, специфічних закономірностей цих процесів, їх взаємодії і на цій основі розробки стратегії та механізму управління стійким розвитком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття стійкості соціально-економічних систем розглянута в працях Р. Солоу, Дж. Хартвіка, Дж. Бланка,

Б. Данилишина, В. Чижова, І.П. Глазиріної, Д.Г. Маслова, А.А. Керашева, та ін.

Незважаючи на велику кількість досліджень, теорія сталого соціально-економічного розвитку знаходиться в стадії становлення. Дослідження проблем стійкості та сталого розвитку залишається зорієнтованим на вивчення приватних питань або питань у різних, іноді мало пов'язаних один з одним областях теорії і практики.

Виділення нерозв'язаних раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на постійний інтерес зарубіжних і вітчизняних науковців до основ сталого розвитку соціально-економічної системи, низка питань залишається невирішеними. Багато аспектів сталого розвитку на регіональному рівні дискусійні.

Постановка завдання. Завдання дослідження полягає у визначенні підходів до поняття "сталий

розвиток" в умовах динамічного зовнішнього та внутрішнього середовища.

Викладення основного матеріалу дослідження. Одне з найбільш поширених і загально визначених визначень сталого розвитку міститься в доповіді Міжнародної комісії з навколишнього середовища і розвитку "Наше спільне майбутнє": "Сталий розвиток - це такий розвиток, який задовольняє потреби теперішнього розвитку, але не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби". У доповіді стверджується, що не тільки не повинно відбуватися власних обмежень економічного зростання, але, навпаки, розвиток економіки необхідний для розв'язання екологічних проблем. Цим спростовується розповсюджена теза про те, що добробут суспільства може бути досягнуто тільки за рахунок експлуатації природних ресурсів і забруднення навколишнього середовища. Саме зростання добробуту, екологічно стійкий розвиток економіки якраз і створюють передумови для дієвої охорони навколишнього середовища.

У Декларації Конференції ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро сталий розвиток визначається як ряд цільових напрямків, що передбачають право людини на здорове життя, охорону навколишнього середовища в якості найважливішого елемента в рамках процесу суспільного розвитку, зменшення розриву між рівнем життя народів світу.

Однак у цих документах дано не стільки визначення терміна, скільки перерахування цілей розвитку цивілізації. Невизначеність трактування сталого розвитку зумовлює необхідність його змістового визначення, а не формулювання його цілей.

Р. Солоу з неокласичних позицій трактування стійкості (а саме з позицій підтримки "вічного" рівня споживання) показав, що людство з плином часу буде споживати все меншу кількість

невідновних ресурсів і замінити виникаючі "прогалини" у виробництві ресурсами, створеними людиною. Модель споживання ресурсу, що скорочується (з часом), будується так щоб залишок ресурсу при відсутності часового обмеження прагнув до нуля. Подібне "асимптотичне" вичерпання ресурсу мало б місце, якби в кожному періоді споживалася деяка частина споживання попереднього періоду. Крім асимптотичного вичерпання, існування траєкторії сталого розвитку в моделі Р. Солоу вимагає "особливо добрих" умов субституції (заміни у споживанні) між невідновними ресурсами й антропогенним капіталом, а також "сприятливого" співвідношення виробничої еластичності природних ресурсів і капіталу, створеного людиною. Процес субституції природних ресурсів та антропогенного капіталу, необхідний для механізму підтримки рівня споживання (а також у вузькому неокласичному розумінні - для підтримки рівня добробуту), Р. Солоу був докладніше досліджено Дж. Хартвіком.

Згідно з Дж. Хартвіком, рента від використання природного капіталу повинна бути реінвестованою в економічний капітал, який буде передано наступним поколінням у пропорції, що забезпечує постійний рівень споживання. Відповідно до правила Дж. Хартвіка, збільшення запасів економічного (виробленого) капіталу повинно порівнюватись зі знеціненням природного капіталу [1].

Дж. Бланк зазначає, що при такому підході до сталого розвитку виникають численні проблеми; по-перше, гіпотеза практично необмеженої взаємозамінності складових частин глобального капіталу передбачає прийнятність негативного впливу на екосистеми, такого як значне погіршення якості навколишнього середовища, зменшення біологічного різноманіття або глобальні кліматичні зміни; по-друге, для застосування правила Дж. Хартвіка необхідна коректна оцінка величини реінвестованої ренти, що зберігається і використовуваного капіталу, заснована на цінах (природного капіталу, виробленого капіталу, праці) відповідно сталого розвитку, тобто виникає проблема "курки і яйця": якщо економіка вже розвивається стійко, то не виникає необхідності визначати умови стійкості, і навпаки [2].

У реальності невраховані Р. Солоу можливості переходу від особливо обмеженого невідновного ресурсу до (спочатку) менш обмеженого невідновного ресурсу, далі - до рециклінгу і, нарешті, до відновлюваних ресурсів. Крім того, Р. Солоу і Дж. Хартвік вважають рівень розвитку техніки незмінним, тоді як у реальності має місце технічний прогрес, що приводить до економічного витрачання ресурсу, підвищення енергетичної

ефективності, за допомогою якої може бути збільшена корисність даної кількості ресурсу. З іншого боку, зауважимо, що модель Р. Солоу заснована на припущенні про постійність чисельності населення. Якщо населення зростає, то, природно, споживання ресурсу на душу населення зменшується при збереженні постійного загального обсягу споживання ресурсу. І тут шлях розвитку, за Хартвіком, не веде до стійкості з погляду постійного рівня добробуту окремої людини. Дж. Стігліц, правда, показує, як цей ефект може бути скоректований технічним прогресом.

Більшість науковців приходять до висновку про те, що сталий розвиток (принаймні в його неокласичній інтерпретації) можливий, але з цього не може випливати, що той стандарт життя, який досягнений у розвинених країнах, можна зберегти на тривалій термін. Адже оптимістична модель Солоу-Хартвіка виходить з того, що економіка без негативних зовнішніх ефектів рухається, але за деякою траєкторією. Насправді ж відбувається обтяження майбутніх поколінь цілим комплексом недостатньо інтерналізованих екстерналій (у формі акумуляції шкідливих речовин та ін.). Існує твердження про те, що ресурси будуть створюватися швидше (особливо в світлі проблеми ресурсів відкритого доступу), ніж це варто було б робити з позиції економічного господарювання. Отже, якщо нинішнє покоління існує за рахунок майбутніх поколінь, то перехід до сталого розвитку економіки передбачає, перш за все, зниження сьогоднішнього рівня споживання.

У працях вітчизняних учених отримав розвиток біосферний підхід, відповідно до якого сталий розвиток - це цілеспрямована антропогенна зміна природного середовища та соціального стану, яка має допомогти суспільству подолати обмеженість біосферних умов його існування [3].

Згідно з визначенням І.П. Глазиріної, стійкий - це такий розвиток, який не веде до зменшення природного капіталу. Аналогічне трактування сталого розвитку представлено В.Г. Горшковим, який розглядає сталий розвиток як такий розвиток, який протікає в умовах стійкості біосфери. Однак наявність стійкості біосфери лише необхідна умова стійкого суспільного розвитку [4].

Ряд учених досліджує проблему стійкості екологічних та економічних систем з позиції технократичного підходу, тобто впливу науково-технічного прогресу на еволюцію еколого-економічних відносин. Відповідно до даного підходу, розвиток наукових, технічних, технологічних напрямків людської діяльності автоматично забезпечує стійкий розвиток, і майбутні покоління будуть жити краще у випадку,

якщо їм буде залишений попередніми поколіннями передовий технічний потенціал. Негативні наслідки науково-технічного прогресу для стану навколишнього середовища в такому аспекті аналізу не враховуються.

У Концепції переходу України до сталого розвитку сталій розвиток розглядається з позиції еколого-економічного підходу як "стабільний соціально-економічний розвиток, не руйнує своєї природної основи і має за мету збалансоване вирішення соціально-економічних завдань і проблем збереження сприятливого навколишнього середовища та природно-ресурсного потенціалу з метою задоволення потреб нинішнього і майбутнього покоління людей". Отже, у вітчизняній практиці, крім загальноприйнятих у світовій практиці характеристик сталого розвитку, велике значення мають стабільність і збалансованість на всіх рівнях народногосподарської ієрархії [5].

Д.Г. Маслов розглядає сталій розвиток як "перехід від "економіки використання ресурсів" до "економіки їх системного відтворення", ототожнюючи категорії "економічна система сталого розвитку" та "відтворювальна економіка". Він трактує сталій розвиток як "розширення поняття комплексного регіонального розвитку - перехід від ув'язки окремих виробництв до системного управління всією сукупністю економічних, соціальних, демографічних, екологічних процесів на даній території, узгоджених рішенням питань розміщення виробництва та формування розселення". У запропонованому трактуванні мова скоріше йде не про сталій розвиток, а про управління цим процесом. Проте такий підхід дозволяє виробити іншу парадигму сталого розвитку, що базується на відтворювальному підході та визнання провідної ролі регіонів у забезпеченні стійкого розвитку за допомогою організації відтворення якісних ресурсів і економічних благ [6].

Особлива роль регіону як суб'єкта сталого розвитку зумовлена тим, що регіон являє собою відокремлену частину народного господарства країни, в рамках якої здійснюється повний (закінчений) цикл суспільного відтворення за фазами виробництва (виробництво, розподіл, обмін і споживання), за факторами виробництва (праця, земля, капітал) та за результатами (відтворення національного доходу, валового внутрішнього продукту).

Досить містке визначення сталого розвитку з позицій відтворювального підходу стосовно макрорегіону як якісно нової господарської цілісності, заснованої на поєднанні та комбінуванні в рамках розширеної форми організації господарського простору елементів об'єктної структури і типів економічних суб'єктів, що раніше

розвивалися відокремлено і які відносяться до різних форм власності, економічних укладів, способів і сфер господарювання, дає

А.А. Керашев. Під стійким розвитком макрорегіону слід розуміти стабільний і позитивно динамічний, підтримуваний і направлений, гармонійно збалансований розвиток об'єднаних спільною метою регіонів, заснований на принципах антропоцентризму та захисту навколишнього середовища, а також забезпечення безперервного соціального прогресу нової форми співтовариства в просторово-часовому континуумі його буття [7].

Узагальнення наведених вище підходів до сталого розвитку соціально-економічної системи регіону дозволило нам трактувати його як керований процес інноваційного відтворення факторів виробництва і матеріальних благ за рахунок збалансованого розвитку системоутворюючих елементів соціально-економічної системи регіону, що забезпечує його соціальний прогрес.

Сталий розвиток регіональної системи реалізується в процесі розширеного відтворення елементів продуктивних сил і середовища життєзабезпечення. Кругообіг факторів виробництва і матеріальних благ реалізується за допомогою стадій відтворювального процесу виробництва, розподілу, обміну та споживання.

На стадії виробництва формуються склад і структура суспільного продукту. Роль регіону в процесі виробництва полягає у безпосередньому поєднанні всіх факторів виробництва та формуванні на цій основі виробничих циклів різного ступеня закінченості. Фаза виробництва визначає форми і характер матеріально-речових, фінансових, трудових та інформаційних зв'язків у регіоні.

На стадії розподілу регіони беруть участь у розподілі факторів виробництва та його результатів. Формами такої участі є, по-перше, створення сприятливих умов залучення робочої сили, стимулювання розвитку пріоритетних сфер діяльності, а по-друге ? участь у розподілі і перерозподілі суспільного продукту.

Обмін як фаза регіонального відтворювального процесу охоплює сферу обігу споживчих товарів і сферу обігу засобів виробництва. Перша безпосередньо визначає рівень життя в регіоні, а друга сприяє створенню економічних умов для забезпечення розширеного відтворення. У сфері обміну на основі внутрішньорегіонального поділу праці складаються регіональні ринки.

Споживання є завершальною стадією відтворювального процесу, а точніше умовно завершальною, оскільки відтворення передбачає циклічну повторюваність процесу. Споживання формує цільову функцію розвитку регіональної

соціально-економічної системи і саме через аналіз споживання можна зробити висновок про ефективність її функціонування. Сфера споживання в регіоні має свої особливості, зумовлені такими факторами: рівнем розвитку та галузевою структурою економіки регіону, структурою населення, доходами населення, культурно-етнічними особливостями.

В умовах сталого розвитку соціально-економічної системи регіону кожен відтворювальний цикл пронизаний інноваціями, оскільки останні не тільки створюються як продукт циклу, а й беруть участь у зміні його функціонального змісту та організаційної структури. Зазнають суттєвих змін склад і структура факторів виробництва. На основі застосування матеріалів та енергозберігаючих технологій та інструментів екологічної безпеки знижується частка природних ресурсів у кінцевому продукті. На основі автоматизації та

комп'ютеризації забезпечується економія трудових витрат, зростає роль і збільшується частка елементів фінансового капіталу.

Економічна теорія виділяє два типи відтворення: просте і розширене. Перший тип відтворення дозволяє розглядати соціально-економічну систему регіону як стійку, тобто постійно відтворюється стабільність функціонування економіки. При цьому неправомірно в даному випадку говорити про сталий розвиток, оскільки розвиток системи виражається в структурних перетвореннях, новачіях. Розвиток соціально-економічної системи регіону відбувається в рамках другого типу розширеного відтворення. Однак такий розвиток може носити як стійкий, так і нестійкий характер [8, с. 84-85].

Порівняльні характеристики стійкого і нестійкого розвитку соціально-економічної системи регіону представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика стійкого та нестійкого розвитку соціально-економічної системи регіону

Розвиток як динамічний процес	Стійкий розвиток	Нестійкий розвиток
Прояви	Зрушення станів стійкої рівноваги	Нерівноважності системи, нестабільність і незбалансованість її елементів
Властивості	Детермінованість, відтворювальна збалансованість	Невизначеність, розлад механізмів відтворення
Основні фактори та умови	Об'єктивність, закономірність процесів	Наявність аттракторів або можливих напрямків розвитку
Форми руху	Перехід від нижчого до вищого, проходження ряду відносно стійких станів	Накопичення флуктуації або відхилень, біфуркації, фазові переходи

Досить різкі і погано передбачувані зміни багатьох регіональних показників, динаміка яких не відповідає ринковому циклу, свідчать про нестійкий розвиток соціально-економічної системи регіону. При такому розвитку взаємодія елементів системи суперечлива, незбалансована і має нелінійний, стохастичний характер; параметри системи періодично зазнають змін у зв'язку з присутністю генетичних точок зростання окремих технологічних укладів і коливань процесів з різними фазами і амплітудами при наявності біфуркації, багато процесів лише частково детерміновані, майбутнє є незумовленим і невизначеним.

Висновки. Сталий розвиток регіону може бути представлений як стаціонарний процес, тобто

"послідовність зрушень станів стійкої рівноваги, що відбуваються в результаті сильних зовнішніх впливів. Кожен такий зсув опосередковується проміжним станом нерівноваги, яке порівняно швидко зникає". При сталому розвитку регіональної системи відбуваються процеси детерміновані, тому майбутнє цілком визначене. Сталий розвиток передбачає, що процес регіонального відтворення має властивість безперервно відновлятися, процес, що володіє структурною та динамічною системністю, вбудований у макроекономічний оборот і інтегруючий поодинокі процеси відтворення на мікрорівні.

Отже, сталий розвиток соціально-економічної

системи - це:

- керований процес розширеного інноваційного відтворення факторів виробництва і матеріальних благ за рахунок збалансованого розвитку системоутворюючих елементів соціально-економічної системи регіону, що забезпечує його соціальний прогрес;

- динамічний процес, який характеризується плавною, монотонною зміною регіональних показників або їх зміною в рамках нормальних ринкових циклів, динаміка значень яких досить добре передбачувана в короткостроковій, а нерідко в середньостроковій перспективі.

Список літератури

1. Solow R.M. (1986). On the intergenerational allocation of natural resources // Scandinavian Journal of Economics. № 88 (1).
2. Blanke J. The Global Competitiveness Report [Електронний ресурс] / J. Blanke ets. URL: <http://www.weforum.org/documents/GCR09/index.html>.
3. Данилишин Б. Науково-інноваційне забезпечення сталого економічного розвитку України / Б. Данилишин, В. Чижова // Економіка України. - 2009. - № 3. - С. 4 - 11.
4. Глазырина И.П. / Глазырина И.П. Природный капитал в экономике переходного периода. - М. : НИИ. Природа, 2009. - С. 204
5. Данилишин Б. Україна в міжнародних рейтингах сталого розвитку / Б. Данилишин, О. Веклич // Економіка України. - 2010. - № 7. - С. 13 - 23.
6. Маслов Д.Г. Проблемы выбора показателей устойчивости Эколого-экономической системы региона / Д.Г. Маслов // Вестник московского университета. Серия 6 Экономика. - 2010. - №6. - С.80 - 88.
7. Керашев А.А. Интеграционно-воспроизводственная парадигма управления хозяйственным комплексом макрорегиона : дисс. ... доктора экон. наук : 08.00.05 / Керашев Анзаур Асланбекович. - Майкоп, 2005. - 307 с.
8. Дейлі Г. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / Г. Дейлі; пер. с англ. Ін-т сталого розвитку. - К. : Інтелсфера. - 2002. - 234 с.

Аннотация

Андрей Жученко, Максим Петровский

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РЕГИОНА: БАЗОВЫЕ КАТЕГОРИИ, ПРИНЦИПЫ, ПОДХОДЫ

Исследованы теоретико-методологические основы устойчивого развития социально-экономических системах, выявлены проблемы, требующие научного обеспечения. Раскрыты и уточнены понятия "устойчивость" и "устойчивое развитие" социально-экономических систем. Определены сущность и специфика устойчивости региональной социально-экономической системы, теоретико-методологические основы экономического роста в условиях инновационной экономики. Осуществлена сравнительная характеристика устойчивого и неустойчивого развития социально-экономической системы региона

Ключевые слова. Устойчивость, устойчивое развитие, регион, социально-экономическая система, природный капитал.

Summary

Andrew Zhuchenko, Max Petrovsky

SUSTAINABLE SOCIO-ECONOMIC SYSTEM OF THE REGION: BASIC CATEGORIES, PRINCIPLES, APPROACHES

The author investigated the theoretical and methodological foundations of sustainable socio-economic systems, revealed problems that require scientific support. Reveals and clarifies the concept of "sustainability" and "sustainable development" socio-economic systems. The essence of stability and specificity of regional socio-economic system. Definitely theoretical and methodological foundations of economic growth with innovation economy. The comparative characterization of stable and unstable socio-economic development of the region

Keywords. Sustainability, sustainable development, region, socio-economic system, natural capital.